

Bożena MARZEC

e-mail: bmarzec@wsb.edu.pl

Afiliacja: Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej

Katarzyna WÓJCIK

e-mail: kwojcik@wsb.edu.pl

Afiliacja: Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej

Działania i reakcje nauczyciela na zachowania agresywne dzieci w wieku przedszkolnym

Jak cytować [how to cite]: Marzec, B., Wójcik, K. (2017). Działania i reakcje nauczyciela na zachowania agresywne dzieci w wieku przedszkolnym, *Edukacyjna Analiza Transakcyjna*, 6, 255–266.

Streszczenie

Zjawisko agresji jest fenomenem towarzyszącym człowiekowi na różnych etapach jego życia, szczególnie jednak formę i rolę przybiera ono na etapie przedszkolnym, będąc z jednej strony przejawem braku umiejętnego radzenia sobie z sytuacjami trudnymi, z drugiej zaś strony tworząc okazję do umiejętnego pokierowania rozwojem emocjonalnym i społecznym dziecka. Celem prezentowanego artykułu jest przedstawienie analizy teoretyczno-empirycznej zjawiska agresji oraz sposobów przeciwdziałania i eliminowania zachowań agresywnych dzieci w wieku przedszkolnym.

W części pierwszej przedstawiono analizę zagadnień teoretycznych związanych z agresją dziecka, zaś w części empirycznej zaprezentowano założenia metodologiczne oraz wyniki badań. W badaniach posłużono się metodą analizy dokumentów zastanych, desk-research oraz analizą logiczną. Przedmiotem analiz uczyniono wyniki ewaluacji zewnętrznej placówek przedszkolnych, przeprowadzonej na terenie całej Polski. Podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Jakie sposoby wykorzystywane są przez nauczycieli, aby zapobiegać zachowaniom agresywnym? Jak nauczyciele reagują na zachowania agresywne dzieci?

Wyniki badań wskazują, iż w przedszkolach największy nacisk kładzie się na wzmacnianie pożądanych zachowań dzieci. Nauczyciele mają jednak problem z umiejętnym reagowaniem na zachowania agresywne dzieci. Uzyskane wyniki stanowią przyczynek do modernizacji sposobów kształcenia i doksztalcenia nauczycieli przedszkoli, tak aby czuli się oni pewni swoich umiejętności i działań w zakresie reagowania na zachowania agresywne dzieci.

Zachowania agresywne dzieci w wieku przedszkolnym stanowią ważki problem badawczy oraz wychowawczy, umiejętnie przeciwdziałanie oraz reagowanie na nie jest decydujące dla rozwoju emocjonalnego i społecznego dziecka.

Słowa kluczowe: agresja, przedszkole, nauczyciel, przeciwdziałanie, reagowanie, dziecko w wieku przedszkolnym.

Agresja staje się problemem życia codziennego. Obserwujemy ją wszędzie: w domu, na ulicy ale także w przedszkolu. Nauczyciele przedszkoli, pracując z dziećmi, obserwują zachowania swoich podopiecznych nieadekwatne do sytuacji. Agresywne zachowanie dzieci często staje się źródłem problemów, dlatego nauczyciele szukają sposobów przewycięzania trudności wychowawczych w pracy z grupą przedszkolaków. Celem prezentowanego artykułu jest przedstawienie analizy teoretyczno-empirycznej zjawiska agresji oraz sposobów przeciwdziałania i eliminowania zachowań agresywnych dzieci w wieku przedszkolnym.

Jak podaje literatura przedmiotu, zdefiniowanie agresji nie jest proste, ponieważ w potocznym słownictwie termin ten używany jest w wielu różnych znaczeniach.

„Agresja występuje w formie czynności fizycznych, werbalnych i symbolicznych, może być sterowana przez emocje, chęć szkodzenia sobie i innym” (1980, s. 8–10) – tak uważa A. Frączek.

Z kolei M. Toeplitz-Wiśniewska określiła pojęcie agresji „jako czynności, rozumiejąc je jako czynności uruchamiane i sterowane przez motywacje szkodzenia drugiej osobie, ich skutkiem jest cierpienie ofiary i szkoda obiektu ataku, ale rozpoznanie ich jako agresywnych musi wiązać się z analizą kontekstu społecznego, w jakim występują” (1980, s. 8).

A.H. Buss określa agresję „jako reakcję polegającą na działaniu szkodliwymi bodźcami na inny organizm” (Pawłowska, Grzywacz, 1998, s. 251).

Literatura przedmiotu dzieli zachowania agresywne również ze względu na przedmiot oraz sposób manifestowania.

Ze względu na sposób manifestacji wyróżnia się agresję:

- fizyczną (kopanie, potrącanie, uderzenie, ciągnięcie za uszy, włosy, pobicie),
- słowną (wyśmiewanie, obrażanie, poniżanie),
- symboliczną (np. podarcie zdjęcia ojca, który sprawił dziecku lanie).

Ze względu na przedmiot wyróżnia się agresję:

- skierowaną na innych ludzi (pobicia, słowne znieważenia),
- na zwierzęta lub rośliny (zabijanie zwierząt, przywiązywanie kotu do ogona puszek, łamanie drzew, niszczenie kwiatów)
- oraz na przedmioty (dewastowanie, rozbijanie).

Przedmiotem agresji może być sam agresor (autoagresja polegająca na samookaleczeniach lub samobójstwie).

Powyższy materiał źródłowy wskazuje na dużą różnorodność poglądów na temat przyczyn i rodzajów agresji.

Złość jest uczuciem (emocją), podobnie jak inne stany, takie jak: lęk, gniew, czy też smutek, do którego dziecko ma prawo – jak każdy. Złoszczenie się nie jest ani dobre, ani złe. Złość potrafi szybko mijać, ale podsycana może przerozdzic się w akty agresji. Z czego wynikają zachowania agresywne u dzieci w wieku przedszkolnym? Dlaczego dziecko w przyływie złości zachowuje się agresywnie?

Agresja bywa sposobem wyrażania złości. Dzieci w przedszkolu skutecznie stosują takie formy agresji, jak: bicie, krzyki, wulgaryzmy, przezywanie, niszczenie przedmiotów, obmawianie, arogancja, wykluczanie innych dzieci z grupy, buntowanie się przeciwko poleceniom dorosłych. Każde zachowanie agresywne ma swoje przyczyny i aby skutecznie mu przeciwdziałać, należy przyrzec się, skąd to zachowanie może się brać.

Brak zaspokojonych potrzeb często powoduje u dzieci złość, gniew, a nawet wściekłość. Zdarza się agresywne odreagowywanie swoich emocji na osobach lub przedmiotach zupełnie niezwiązanych ze sprawą. H. Filipczuk stwierdza, że „gdy dążenie do celu, do zaspokojenia potrzeby jest uniemożliwione, dzieci reagują buntem, sprzeciwem” (1980, za: Kleinschmidt, <http://profesor.pl>, pobrane 15 maja 2017). Zauważa przy tym, że „im młodsze dziecko, tym bardziej reakcje jego przejawiają się w sposób spontaniczny, bez liczenia się z otoczeniem, z normami społecznymi” (Filipczuk, 1980, za: Kleinschmidt, <http://profesor.pl>, pobrane 15 maja 2017).

Szczególną cechą wieku przedszkolnego jest to, że dziecko, wiedząc, iż sprawia komuś przykrość, nie zdaje sobie sprawy z jej wielkości. Dzieci wyładowują swoją agresję na kolegach, koleżankach czy małych zwierzątkach. Wynika to z mechanizmów przemieszczania agresji, ale i ze zwykłej ciekawości poznawczej. Bywają okrutne wobec zwierząt, jednak okrucieństwo to występuje często podczas zabawy z innymi dziećmi (popisywanie się przed innymi pomyślnością).

J. Grochulska zauważa, że „w wieku przedszkolnym powinien się zaczynać proces uczenia pożądanых zachowań i zapobieganie działaniom niepożądanym, czyli proces socjalizacji dziecka” (1993, s. 27). Zwraca przy tym uwagę, że proces ten powinien rozpoczynać się już w czasie kontaktów dziecka z zabawkami, a później z rówieśnikami.

Z kolei J. Piaget twierdzi, iż charakterystyczną cechą myślenia dziecka przedszkolnego jest egocentryzm. Według niego, „dziecko, zaspakajając potrzebę wprowadzania zmian do środowiska, włącza przedmioty otaczającego je świata we własne działania, zgodnie ze swoimi potrzebami i dążeniami, nie zastanawia się nad tym, czy inne dziecko myśli tak samo jak ono i czy tego samego chce” (2006, za: Kleinschmidt, <http://profesor.pl>, pobrane 15 maja 2017). W związku z tym może dochodzić do konfliktów, nieporozumień i zachowań agresywnych.

Środowiskiem pełniącym stymulującą rolę w rozwoju dziecka może być przedszkole. W nim dziecko zdobywa wiele pozytywnych doświadczeń. Tu ukierunkowuje się jego rozwój społeczny i moralny. W tym miejscu pojawiają się również zachowania agresywne. Na powstawanie tych zachowań mogą mieć wpływ nie tylko rówieśnicy, ale także nauczyciel. To właśnie od osobowości nauczyciela, jego zachowania, stosunku do dzieci może zależeć powstawanie

zachowań agresywnych nieprawidłowych i niepożądanych. Do zachowań i cech nauczyciela sprzyjających powstawaniu agresji należą między innymi: nieumiejętność stosowania kar i nagród, krzykliwość, zimny stosunek do dzieci, nieumiejętność rozwiązywania konfliktów, niesprawiedliwość w traktowaniu dziecka, surowość oraz agresywność nauczyciela.

Do powstawania agresji u dzieci przyczyniają się także nieprawidłowości występujące w środowisku rodzinnym i rówieśniczym, oglądanie programów telewizyjnych i filmów nasyconych przemocą.

Kompetentne zachowanie nauczyciela przedszkola potrafi nie tylko wyeliminować tego typu zachowania, ale również uczynić z zachowań agresywnych okazję dydaktyczno-wychowawczą sprzyjającą rozwojowi emocjonalnemu i społecznemu dziecka.

Metoda

Zjawisko agresji wśród dzieci w wieku przedszkolnym stanowi swoisty fenomen funkcjonowania dziecka w przedszkolu. Trudność metodologiczna w kompleksowym odzwierciedleniu owego fenomenu jest spowodowana jego wielowymiarowością oraz polietologicznością. Badania empiryczne ukierunkowane zostały na diagnozę sposobów przeciwdziałania zjawisku agresji oraz reagowania na zachowania agresywne dzieci w przedszkolu. W badaniach posłużono się metodą analizy dokumentów zastanych, desk-research oraz analizą logiczną. Przedmiotem analiz uczyniono wyniki ewaluacji zewnętrznej placówek przedszkolnych, przeprowadzonej na terenie całej Polski. Podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Jakie sposoby wykorzystywane są przez nauczycieli, aby zapobiegać zachowaniom agresywnym? Jak nauczyciele reagują na zachowania agresywne dzieci?

Ewaluacja, jako forma nadzoru pedagogicznego, została wprowadzona w Polsce rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 października 2009 w sprawie nadzoru pedagogicznego (Dz. U. z 2009 r., nr 168, poz. 1324 z późn. zm.). Jest to proces gromadzenia, analizowania i komunikowania informacji na temat wartości działań podejmowanych przez szkołę lub placówkę. Wyniki ewaluacji są wykorzystywane w procesie podejmowania decyzji ukierunkowanych na zapewnienie wysokiej jakości organizacji procesów kształcenia, wychowania i opieki oraz ich efektów w przedszkolu, szkole lub placówce. Aby przedszkole mogło dążyć do podnoszenia jakości pracy, niezbędne jest rzetelne zdiagnozowanie jej aktualnego stanu.

Analizie poddane zostały raporty z badań w zakresie wymagania „Respektowane są normy społeczne”, oraz obszaru „Podejmuje się działania wychowawcze mające na celu eliminowanie zagrożeń oraz wzmacnianie właściwych zachowań”.

Raport sporządzony został dzięki wykorzystaniu wywiadu grupowego z nauczycielami, ankiety dla nauczycieli, wywiadu grupowego z rodzicami, wywiadu z pracownikami niepedagogicznymi oraz arkusza obserwacji zajęć w przedszkolu. Dzięki różnym źródłom i metodom pozyskiwania informacji zgromadzono materiał badawczy uwzględniający wszystkich uczestników procesu wychowawczego. Wszystkie narzędzia badawcze zamieszczone są na platformie internetowej nadzoru pedagogicznego (<http://www.seo2.npseo.pl>), z której mogą korzystać wizytatorzy ds. ewaluacji i osoby do tego uprawnione (Borek, 2010, s. 25–36).

Wyniki

Podczas ewaluacji zewnętrznej zadano nauczycielom (1323 respondentów) wywiadzie grupowym pytanie: „W jaki sposób w przedszkolu reagują Państwo na zachowania niepożądane wychowawczo?”. Odpowiadając na nie, nauczyciele podkreślili, że bardzo ważne są jasne określanie zasad, precyzyjne komunikaty i konsekwencja w działaniach. Wszelkie pojawiające się symptomy niepożądanych wychowawczo zachowań nauczyciele omawiają na bieżąco z konkretnym dzieckiem lub na forum grupy. Dziecku przypominane są reguły zachowania i konsekwencje złego postępowania. Dzieciom sprawiającym trudności wychowawcze zostają przydzielone dodatkowe role społeczne i prace społecznie użyteczne (dyżury, pomocnik nauczyciela). W sytuacjach niewłaściwego zachowania się dziecka stosuje się chwilowe pozbawienie przywilejów swobodnej zabawy, aby podczas wyciszenia przemyślało ono swoje niewłaściwe zachowanie. Zachowania niepożądane pokazywane są dzieciom na przykładzie historyjek, literatury, filmów w celu dokonywania przez nie oceny postępowania bohaterów. Kładzie się nacisk na kształtowanie wrażliwości i empatii. Podejmowana jest współpraca z rodzicami celem ujednoczenia oddziaływań wychowawczych domu i przedszkola. Ponadto wskazuje się, jak rodzice powinni postępować z dzieckiem, np. zachęcając do skorzystania z fachowej literatury. Organizowane są szkolenia i warsztaty dla rodziców dzieci sprawiających problemy wychowawcze z udziałem specjalistów oraz konsultacje z przedstawicielami poradni psychologiczno-pedagogicznych. W razie potrzeby powoływany jest zespół ds. pomocy psychologiczno-pedagogicznej, który wypracowuje Indywidualne Programy Edukacyjno Terapeutyczne oraz plany pracy indywidualnej. Wszelkie problemy wychowawcze omawiane są na zebraniach rady pedagogicznej, gdzie nauczyciele wspólnie poszukują skutecznych rozwiązań oraz przedstawiają własne osiągnięcia w tym zakresie.

Jako przykłady stosowanych metod nauczyciele wskazali:

- „krzeselko przemyślenia – metoda autorefleksji”, po kilkukrotnym zwróceniu uwagi – odsunięcie dziecka od zabawy,
- czytanie bajek terapeutycznych, opowiadanie historyjek,

- słuchanie muzyki, która może wyciszyć dziecko i skłonić do poprawy postępowania i podjęcia wysiłku naśladowania pozytywnych wzorców,
- okazanie niezadowolenia, smutku, rozmowa nt. emocji, jakie wzbudza niewłaściwe zachowanie,
- metoda „burzy mózgów”, w której dzieci wypowiadały się na temat danego zachowania i proponowały rozwiązanie trudnych sytuacji,
- naprawienie przez dziecko wyrządzonej szkody, np.: sklejenie książki, wykonanie laurki, obrazka dla kolegi, przeproszenie polegające na podaniu ręki, przytuleniu lub odmawianie jakiejś przyjemności, np. przyniesienia z domu ulubionej zabawki,
- wskazywanie dzieciom pozytywnych wzorców,
- realizacja programu ogólnopolskiego M. Nawrot i I. Dzierzgowskiej „Optymistyczne Przedszkole” – opracowanie systemu nagradzania i motywowania dzieci za ich osiągnięcia i sukcesy, opracowanie paszportu do kariery każdego dziecka,
- realizacja programu międzynarodowego „Przyjaciele Zippiego” (<http://www.seo2.npseo.pl/>, pobrane 15 maja 2017).

W ankiecie wzięło udział 1323 nauczycieli. Odpowiedzieli oni na następujące pytanie otwarte: „W jaki sposób w przedszkolu wzmacnia się pożądane zachowania dzieci?”. Najczęściej pojawiające się odpowiedzi dotyczyły dodatkowych przywilejów, np. dziecko stoi w pierwszej parze, niesie logo przedszkolne. Nauczyciele stosują pochwały słowne na forum grupy i przed rodzicami, nagradzanie dzieci przez rozdawanie naklejek, odznak, baloników oraz inne formy zgodne z systemem nagradzania obowiązującym w danym przedszkolu: „Magiczne groszki”, „Czerwone serduszka”, „Smerfowe oceny”, „Dzienniczek nagród”. W niektórych przedszkolach co tydzień wybiera się najgrzeczniejsze dziecko w grupie. Część ankietowanych wskazała również najbardziej naturalne sposoby wzmacniania pozytywnych zachowań, takie jak: uśmiech kierowany w stronę dziecka, przytulenie, pochwała przed innymi dziećmi, pochwała przed rodzicami czy umożliwienie zabawy atrakcyjną dla dziecka zabawką (<http://www.seo2.npseo.pl/>, pobrane 15 maja 2017).

W wywiadzie grupowym wzięło udział 980 rodziców. Zapytano ich, w jaki sposób w przedszkolu dba się o to, żeby dzieci zachowywały się w oczekiwany (zgodny z normami) sposób. Zdaniem rodziców biorących udział w wywiadzie, prowadzone są zajęcia wskazujące pożądany sposób zachowania w różnych sytuacjach, rozmowy, ponadto wskazywane są postacie literackie jako wzór do naśladowania, wyjaśniane i rozwiązywane są sprawy trudne, które czasami pojawiają się w grupie, opracowywane są kodeksy przedszkolaka, w których określone zostają normy i zasady postępowania dzieci. Według rodziców, kluczową rolę odgrywa przykład własny nauczyciela. Odpowiadając na to pytanie, rodzice podkreślali również, że w przedszkolu przeważają wzmocnienia pozytywne (pochwała, znaczek w nagrodę, naklejka, drobny upominek) nad negatywnym. Nie

oznacza to, że nie stosuje się kar. Zwrócili jednak uwagę, że kary są zawsze adekwatne do sytuacji i popełnionych przewinień. Nauczycielki stosują pozytywną motywację (często pojawiają się kłopoty przy posiłkach, dzieci są więc nagradzane choćby brawami za zjedzoną surówkę itp.). Dzieci nagradzane są za pozytywne wzory zachowań, dzięki czemu wszyscy chcą postępować podobnie. Nauczyciele zachęcają dzieci do jak największej samodzielności (w toalecie, przy ubieraniu). Dzieci omawiają z paniami zasady i regulaminy zachowań. Podczas różnych zabaw tematycznych i działań zespołowych dzieci uczą się zasad postępowania w wielu sytuacjach. Stosuje się bajkoterapię – dzieci biorą udział w teatrzykach, wcielając się w nowe role i ucząc się odpowiednich zachowań. Aranżuje się różnorodne sytuacje, w których dzieci mają okazję do odpowiedniego zachowywania – wyjścia do muzeum, teatru. Nauczycielki pokazują dzieciom, czego od nich oczekują również poprzez organizację zawodów sportowych i gier zespołowych, w których dzieci uczą się podporządkowywania ustalonym regułom i zasadom. Dzieci uczą się szacunku wobec innych. Rodzice potwierdzili również to, o czym mówili nauczyciele, a więc konsekwencję w działaniach, stosowanie kar (tzw. „krzeselko przemyśleń” czy odsuwanie dziecka od zabawy) i nagród (<http://www.seo2.npseo.pl/>, pobrane 15 maja 2017).

Kolejną badaną grupą byli pracownicy niepedagogiczni (964 respondentów), którzy wzięli udział w wywiadzie grupowym. Zapytano ich: „Co robi się w przedszkolu, aby eliminować niewłaściwe zachowania dzieci? W jaki sposób wzmacnia się właściwe? Czy Państwo jesteście włączani w te działania? Jeśli tak, to w jaki sposób?”. Wszelkie niepożądane zachowania są omawiane na bieżąco z konkretnym dzieckiem lub na forum grupy. Dziecku przypomina się reguły i zasady właściwego zachowania się w przedszkolu wśród rówieśników i konsekwencje złego postępowania. Zachowania niepożądane pokazywane są na przykładzie historyjek, opowiadań, pantomimy. Przekazuje się informacje o zachowaniu dziecka rodzicom z sugestią, jak powinni postępować z dzieckiem. Organizuje się warsztaty i szkolenia dla rodziców dzieci sprawiających problemy wychowawcze. W przedszkolu wzmacnia się właściwe zachowania poprzez: pochwały słowne na forum grupy i dla rodziców, wręczanie naklejek (uśmiechnięta buźka, słoneczko), dodatkowe przywileje, np. dziecko stoi w pierwszej parze, cotygodniowy wybór najgrzeczniejszego dziecka. Odpowiednie postępowanie jest wzmacniane również poprzez prowadzone zajęcia, pogadanki oraz teatrzyki o tematyce właściwych zachowań nie tylko na terenie przedszkola, ale i poza nim. Zdaniem pracowników niepedagogicznych, oprócz tego, że nauczyciele w grupach wychowują dzieci na bieżąco, to również wszyscy pracownicy zobowiązani są reagować na niestosowne zachowania – poprzez zwracanie uwagi i podpowiadanie, jak prawidłowo dzieci powinny się zachować. Podopieczni są nagradzani za właściwe zachowanie, np.: naklejkami, stempekami, pochwałami kierowanymi do rodziców. W opinii pracowników niepe-

dagogicznych, aby eliminować niewłaściwe zachowania u dzieci, nauczyciele i pracownicy przedszkola pomagają sobie nawzajem, a ponadto na bieżąco prowadzone są indywidualne rozmowy z dzieckiem, podczas których przywołuje się zasady dobrego wychowania, poprzez pochwały wzmacnia się także pozytywne postawy u dzieci. Pracownicy niepedagogiczni są włączani we wzmacnianie pozytywnych postaw m.in. poprzez udział w organizacji imprez przedszkolnych i pomoc dzieciom w wykonywaniu elementów dekoracyjnych do sal (<http://www.seo2.npseo.pl/>, pobrane 15 maja 2017).

Ostatnim, ale także istotnym, źródłem informacji na temat zachowań dzieci były arkusze obserwacji zajęć w przedszkolu. Wypełniło je 5147 wizytatorów – ewaluatorów.

Pierwsze pytanie jednokrotnego wyboru zawarte w tym arkuszu i statystykę odpowiedzi ilustruje tabela 1.

Tabela 1

Nauczyciel wzmacnia pożądane (zgodne z ogólnie przyjętymi normami społecznymi) zachowania dzieci

Lp.	Odpowiedź	Liczba odpowiedzi	% wszystkich
1	całkowicie się zgadzam	4546	88,32
2	raczej się zgadzam	441	8,57
3	raczej się nie zgadzam	24	0,47
4	całkowicie się nie zgadzam	5	0,10
5	brak odpowiedzi	131	2,55
suma		5147	100,00

Źródło: platforma internetowa nadzoru pedagogicznego: <http://www.seo2.npseo.pl/>, pobrane 15 maja 2017.

Z uzyskanych danych wynika, że w zdecydowanej większości przypadków (bez mała 97%) wizytatorzy zaobserwowali wzmacnianie przez nauczycieli pozytywnych zachowań dzieci. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że w 0,6% przypadków taka sytuacja nie miała miejsca. Zastanawia również 2,55% niezauważonych odpowiedzi. Może to oznaczać, że nie wystąpiły podczas obserwowanych zajęć takie sytuacje.

Drugie pytanie jednokrotnego wyboru zawarte w tym arkuszu i statystykę odpowiedzi ilustruje tabela 2.

Uzyskane dane wskazują, że w ponad 51% zaistniałych sytuacji nauczyciel odpowiednio reagował na niepożądane zachowania dzieci. W ponad 45% obserwowanych zajęć nie wystąpiły takie sytuacje. W 0,7% wizytatorzy stwierdzili, że nauczyciele nie zareagowali lub niewłaściwie zareagowali na zachowania dzieci niezgodne z ogólnie przyjętymi normami społecznymi. Niestety znów 2,53% ewaluatorów nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

Tabela 2

Nauczyciel odpowiednio reaguje na niepożądane (niezgodne z ogólnie przyjętymi normami społecznymi) zachowania dzieci

Lp.	Odpowiedź	Liczba odpowiedzi	% wszystkich
1	całkowicie się zgadzam	2349	45,64
2	raczej się zgadzam	282	5,48
3	raczej się nie zgadzam	29	0,56
4	całkowicie się nie zgadzam	7	0,14
5	nie było takiej sytuacji	2350	45,66
6	brak odpowiedzi	130	2,53
suma		5147	100,00

Źródło: platforma internetowa nadzoru pedagogicznego: <http://www.seo2.npseo.pl/> pobrane 15 maja 2017.

Dyskusja

Z przeprowadzonych badań wynika, że nauczyciele reagują na zachowania niepożądane wychowawczo wieloaspektowo. Ich działania adresowane są bezpośrednio do:

- dzieci:
 - konsekwentne egzekwowanie przestrzegania zasad,
 - przydzielanie dodatkowych ról społecznych i prac społecznie użytecznych,
 - pozbawianie przywileju swobodnej zabawy,
 - pokazywane dzieciom na przykładzie historyjek, literatury, filmów niewłaściwych zachowań w celu dokonywania przez nie oceny postępowania bohaterów,
 - kształtowanie wrażliwości i empatii;
- rodziców:
 - współpraca z rodzicami celem ujednoczenia oddziaływań wychowawczych domu i przedszkola,
 - organizowanie szkoleń i warsztatów dla rodziców dzieci sprawiających problemy wychowawcze z udziałem specjalistów oraz konsultacje z przedstawicielami poradni psychologiczno-pedagogicznych;
- nauczycieli:
 - omawianie problemów wychowawczych na zebraniach rady pedagogicznej,
 - poszukiwanie skutecznych rozwiązań,
 - przedstawianie własnych osiągnięć w tym zakresie.

W przedszkolach wzmacnia się pożądane zachowania dzieci. Nauczyciele stosują nagrody wynikające ze statutów przedszkoli: pochwały ustne na forum grupy i przed rodzicami oraz nagrody rzeczowe. Dzieci nagradzane są uśmiechem, przytuleniem czy umożliwieniem zabawy atrakcyjną dla dziecka zabawką.

Według rodziców, przedszkola dbają o to, żeby dzieci zachowywały się w sposób zgodny z normami. Ich zdaniem istotną rolę w procesie kształtowania postaw odgrywa sam nauczyciel. Rodzice zwrócili uwagę na:

- wskazywanie postaci literackich jako wzoru do naśladowania,
- opracowanie kodeksu przedszkolaka, określającego normy i zasady postępowania dzieci,
- przewagę stosowania wzmocnień pozytywnych nad negatywnymi,
- nagradzanie dzieci za pozytywne zachowania,
- stosowanie kar adekwatnych do sytuacji i popełnionych przewinień,
- stwarzanie różnorodnych sytuacji, w których dzieci mają okazję odpowiednio się zachowywać – wyjścia do muzeum, teatru,
- organizację zawodów sportowych i gier zespołowych, w których dzieci uczą się podporządkowywania ustalonym regułom i zasadom.

Pracownicy niepedagogiczni zatrudnieni w przedszkolach są włączani we wzmacnianie pozytywnych postaw dzieci poprzez udział w organizacji imprez przedszkolnych i pomoc dzieciom. Podkreślili oni, że w kształtowaniu właściwych zachowań uczestniczą wszyscy pracownicy, nie tylko nauczyciele.

Z obserwacji zajęć w przedszkolach wynika, że w zdecydowanej większości nauczyciele wzmacniają pożądane zachowania dzieci. Nieco gorzej nauczyciele radzą sobie z reagowaniem na niezgodne z ogólnie przyjętymi normami społecznymi zachowania dzieci.

Z przeprowadzonych badań wynika, że zachowaniom agresywnym u dzieci w wieku przedszkolnym można zapobiegać poprzez współpracę nauczyciela z rodzicami. Służą temu rozmowy indywidualne, pogadanki, organizowanie spotkań ze specjalistami oraz proponowanie odpowiedniej literatury.

W eliminowaniu zachowań agresywnych u dzieci bardzo ważną rolę pełni nauczyciel. Jego postawa, aktywizowanie dzieci miłym, serdecznym podejściem i wyrozumiałością może przynieść bardzo dobre efekty w związku z naturalną skłonnością dzieci do naśladowania sposobu bycia swoich nauczycieli. Bardzo istotną rolę odgrywa również uświadamianie dzieciom, że koleżanka i kolega są takimi samymi ludźmi, że mają takie same prawa, że każdemu człowiekowi znajdującemu się w potrzebie należy pomóc i okazać szacunek, a dzięki rozmowie z drugą osobą można rozwiązać problem bez używania siły.

Zdaniem wielu nauczycieli, jednym ze sposobów zapobiegania zachowaniom agresywnym u dzieci jest umiejętne rozwiązywanie konfliktów w grupie. Zadaniem nauczyciela jest dążenie do poznania przyczyny konfliktu, wyeliminowanie lub ograniczenie sytuacji, która może je powodować. Ważne jest, aby nauczyć dziecko odróżniać, co jest dobre, a co złe.

Nie bez znaczenia jest umiejętne stosowanie nagród i kar. Bez wątpienia skuteczniejszym środkiem wychowawczym jest nagroda niż kara. Dzięki nagrodzie dziecko czuje się dowartościowane. Nagroda wskazuje właściwe zachowanie. Kara przyczynia się do utrwalenia złych zachowań, dziecko buntuje się, wyładowuje złość na innych dzieciach lub przedmiotach.

Reasumując, można stwierdzić, iż wpływ wychowania, wzorców postępowania i atmosfery domu rodzinnego oraz przedszkola ma fundamentalne znaczenie zarówno dla powstawania agresywnego zachowania, jak i w procesie terapeutycznym, zmierzającym do modyfikowania zachowań dziecka. Nauczyciele uczestniczący w jakiegokolwiek formie ewaluacji w znacznej większości podają odpowiedzi zgodne z oczekiwaniami ewaluatora, w związku z tym deklarują podejmowanie różnorodnych działań zmierzających do niwelowania zjawiska agresji w przedszkolu. Należy jednak mieć świadomość, że zachowania agresywne zawsze występowały u dzieci i zawsze będą występować, nauczyciele w związku z tym muszą nauczyć się właściwych reakcji na konkretne zachowania agresywne, tak aby przekształcić je w konstruktywne działania.

Bibliografia

- Borek, A. (2010). Metody i narzędzia w ewaluacji zewnętrznej W: G. Mazurkiewicz (red.), *Ewaluacja w nadzorze pedagogicznym. Odpowiedzialność* (s. 25–36). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Filipczuk, H. (1980). *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży*. Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ.
- Frączek, A. (1980). *Z zagadnień psychologii agresji*. Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Grochulska, J. (1993). *Agresja dzieci*. Warszawa: WSiP.
- Kleinschmidt, M. *Przyczyny i przejawy agresywnych zachowań dzieci w wieku przedszkolnym*. <http://profesor.pl>, pobrane 15 maja 2017.
- Kołodziejczyk, J. (2010). Wymagania wobec szkół i obszary ewaluacji W: G. Mazurkiewicz (red.), *Ewaluacja w nadzorze pedagogicznym. Konteksty* (s. 91–100). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Pawłowska, R., Grzywacz, Z. (1998). *Dysfunkcjonalność rodziny a rozwój osobowości dzieci i młodzieży*. Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane BWSH.
- Piaget, J. (2006). *Studia z psychologii dziecka*. Warszawa: PWN.
- Platforma internetowa nadzoru pedagogicznego, <http://www.seo2.npseo.pl/>, pobrane 15 maja 2017.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 października 2009 w sprawie nadzoru pedagogicznego (Dz. U. z 2009 r., nr 168, poz. 1324 z późn. zm.).

Toeplitz-Wiśniewska, M. (1980). *Postawy wobec agresji a modelowanie zachowań agresywnych u nieletnich przestępców*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Bożena MARZEC
Katarzyna WÓJCIK

Teacher's Actions and Reactions to Aggressive Behaviours of Children at Pre-school Age

Summary

Aggression is a phenomenon which accompanies humans throughout their lives. It takes a specific form and plays a special role during the pre-school stage. On the one hand, aggression is the result of children's lack of ability to cope with a problem, on the other hand, it creates a possibility to diagnose and support emotional and social development. The aim of the article is to present theoretical and empirical analysis of the phenomenon of aggression, as well as ways of preventing and eliminating aggressive behaviour of preschoolers.

The first part introduces a theoretical background of the problem, methods and results are presented in the second part of the article. A document analysis, desk research and logical analysis are the main research methods. Results of external evaluation of kindergartens have been examined. The article attempts to answer two following research questions: How do kindergarten teachers prevent aggression among children? What are teachers' reactions to children's aggressive behaviour?

The results of the research show that most actions that are undertaken to prevent aggression involve reinforcement of positive behaviour. What is more teachers have problems with reacting to children's aggression. The results may contribute to improving teacher training in order to raise teachers' self-confidence and skills in that field.

Aggressive behaviour of preschoolers is an important scientific and educational issue. A knowledgeable reaction and skilful counteraction may be decisive for a child's emotional and social development.

Keywords: aggression, kindergarten, teacher, prevention, reaction, preschool child.